

Fotó: HVG, Bánkúti András

Tardos Márton 1928–2006

Meghalt Tardos Márton

1968. augusztus végén ismertem meg *Tardos Mártont*, ekkor kerültem a Kopintba, az általa vezetett ágazati osztályra.

Néhány nappal korábban szállták meg Csehszlovákiát a Varsói Szerződés csapatai. A prágai utcákon vonuló tankoszlopok látványa radikálisan átalakította világnézetemet és életstratégiámat. Heroikusan pesszimista következtetésre jutottam: a létező szocializmus – a hatalom akkor így nevezte magát – emberellenes és önmagát megújítani képtelen rendszer, amely azonban túlél bennünket. Ebben a helyzetben az egyetlen lehetséges és erkölcsileg elfogadható értelmiségi magatartás: leírni, megismerni a rendszer működését. Az utókor talán tanul tapasztalatainkból, és – reméltem titkon – megállapítja majd, hogy nemcsak engedelmes alattvalók, hanem szabad elmék is éltek ebben a dicstelen korban.

Az értelmiségi munkahelyeken ekkoriban sajátos formákban zajlott a tudásszerzés és -átadás, a tanítás. A munkatársak nem, vagy nem csupán a publikációs indexük, idézettségi mutatóik javításán fáradoztak, de könyveket, filmeket ajánlottak egymásnak, kiállításokra hívták fel társaik figyelmét, és legfőképpen sokat beszélgettek, politizáltak. Hamarosan kiderült, hogy *Tardos* – aki gyakran és nagy kedvvel beszélgetett munkatársaival – nem ítéli meg olyan tragikusan a helyzetet, mint én.

Múltjának számos eseménye nem magyarázta mérsékelt derűlátását. Kollégáimtól megtudtam, hogy az Országos Terhivatal Forradalmi Bizottságának titkáráként megazért, mert korábbi párttagként nem lépett be az újjászervezett kommunista pártba, az MSZMP-be, az 1956-os forradalom leverése után, ahogy akkoriban mondtuk „voltak kellemetlenségei”. (Kirúgták az állásából.) 1968 őszén apósa, Péter György meghurcolásakor, családon belül újra érezhette a rendszer brutális elnyomó hatalmát. Mégis bizakodóbb volt, mint a hozzám hasonlók.

A reformok és ellenreformok egymást váltó hullámai egyik súlyos, de nem végzetes epizódjának látta a csehszlovákiai bevonulást és a magyarországi reformellenes erők ezt követő, egy évtizeden át tartó, heves ellentámadását. Úgy gondolta – és nem alaptalanul –, hogy a reformok hozadéka (az ellenreformok után is tovább élő reformhatás) növekszik, és ez előbb-utóbb fontos pozitív változásokhoz vezet. Később sem engedett abból a meggyőződéséből, hogy kedvező vagy kedvezőtlen a széljárás, a reformer, a reform közgazdász feladata, hogy növelje a reformok hozadékát.

Hosszú időbe telt, amíg megértettem, hogy közéleti viselkedését is e felfogásnak rendelte alá. Időtlen vitáink során – amelyek jórészt aktualizálták eltérő felfogásunkat – rendszerint nem álltam meg, hogy hangot ne adjak bosszúságomnak és morális kétegyemnek. Miért tagja gyáva és ostoba törtétekkel teli bizottságoknak? Miért akarja elmagyarázni a közgazdaság-tudomány alapjaival hadilábon álló, súlyosnak műveltség-hiányos pártfunkcionáriusoknak a kívánatos változások bonyolult szerkezetét és időrendjét? Miért publikál furcsa társszerzőkkel olyan folyóiratokban, amelyeknek hasábjait egy magára valamit is adó kritikus értelmiségi messze elkerüli?

Vagy másként: miért nem foglalkozik többet azzal, amihez ért? Miért nem ír több cikket, publikál végre könyvet a vállalati magatartásról, a terv és a piac viszonyáról, a tulajdonjogok, vagy éppen szenvedélye, a gazdaságpolitika elméleti problémáiról?

Nem a karriervágy vezette. Ha fontos állásokat akart volna betölteni, akkor aligha vesz részt a demokratikus ellenzék akcióiban és rendezvényein. Nem kezdeményezett vagy írt volna alá az ország romló gazdasági teljesítményét is taglaló petíciókat, nem szólalt volna fel a monori találkozón. Nem barátkozott volna a hatalom által megfigyelt, üldözött emberekkel.

Valamiféle intellektuális igénytelenség sem magyarázta az általam akkor felemlegetett teljesítményhiányt. Aligha véletlen, hogy cikkeit, előadásait élénk, a szűkebb szakmai körökön túli érdeklődés kísérte, hogy egyetemi szemináriumaira szép számban jártak a társadalom problémái iránt érdeklődő, igényes hallgatók. Újraolvasva írásait azonban látszik a sajátos szerkezet: *Tardos* gyorsan, néha türelmetlenül ismerteti a jelenségeket és folyamatokat, hogy rátérhessen a szükséges változtatások, a terápia előadására. Jobban érdekelte a hogyan, mint a miért, a terápia, mint a diagnózis. Már ekkor hangot adott elégedetlenségének: a közgazdaság-tudomány nem ad elég segítséget a politikai és a gazdasági reformok tervezőinek.

A visszarendeződéssel és a máig ható gazdaságpolitikai hibákkal és bűnökkel jellemezhető hetvenes évek talán engem, az újabb radikális reformokkal és a gazdaság óvatos nyugati nyitásával jól-rosszul leírható nyolcvanas évek inkább őt igazolták. Soha véget nem érő vitánk azonban szerencsére eldöntetlen maradt.

Mindkettőnk nagy meglepetésére ugyanis 1989-ben a szocialista rendszer hihetetlenül rövid idő alatt és sok országban összeomlott. *Tardos Márton* – sokunkhoz hasonlóan – nem számított erre a fejleményre, de természetesen belevetette magát a politikába. Egyszerre volt jelen a szocialista rendszer gyors lebontását, a többpártrendszeren és a magántulajdon túlsúlyán alapuló nyugati típusú politikai és gazdasági rendszer megteremtését szorgalmazó párt, az SZDSZ megteremtésében és vett részt az emberarcú kommunistákat is tömörítő reformbizottságokban (Kék Szalag Bizottság, Híd Bizottság) és az olyan „népfrontos” alakulatokban, mint az Új Márciusi Front.

Megint nem értettünk egyet. Én ezeket a tiszavirág-életűnek bizonyuló szerveződések a Kádár kori reformbizottságosi továbbélésének véltem. Nem érttem, mit keres egy feddhetetlen múltú és jellemű ember ilyen helyeken. Ma már másképpen látom ezeket a próbálkozásait. Jól ismerté az ország, a gazdaság állapotát, ezért – sokakkal ellentétben – válságra, társadalmi feszültségekre számított. Úgy gondolta, hogy minden mozgatható szellemi kapacitásra, politikai erőre szükség van a sikeres átmenethez. Ha úgy tetszik, a

„népfrontos”, „nagykoalíciós” átmenetet ítélte kevésbé kockázatosnak. Ám amikor az első szabad választások után kialakult a parlamenti váltógazdálkodás, képviselőként, frakcióvezetőként ennek a szabályai szerint igyekezett megvalósítani elképzeléseit.

A sokak által a vadkapitalizmust bevezető párt egyik szellemi vezetőjének tartott *Tardos Márton* elsők között érzékelt a szocializmus utáni átmenet súlyos társadalmi következményeit, a formálódó új társadalmi-gazdasági rend vesztesei által fizetett hihetlenül magas árat. Látta a munkanélküliséget, a leszakadás következményeit, ám visszautasította a nyugati integráció ellenzőinek, a gazdasági nacionalizmus képviselőinek nézeteit. Visszavonulva a politikai életből, e kardinális kérdésekről szeretett volna könyvet írni. Nagy veszteség, hogy erre már nem volt képes.

A hetvenedik születésnapjára, legjobb írásaiból kiadott könyv bevezetőjében Lengyel László arra a kérdésre keresi a választ, hogy miért nem ment el Magyarországról *Tardos* 1946-ban, két évvel az után, hogy szüleit a magyar fasiszták a halálba küldték. Miért nem ment el 1956-ban, látva a forradalom vérbefojtását? Miért nem lett belőle sikeres nyugati üzletember, egyetemi tanár vagy politikus? Lengyel – noha bizonyára tudta az igazi választ, mégis *Tardos* kényelem- és életszeretetére vezeti vissza életstratégiájának alakulását.

Életében aligha mondta volna ki Lengyel vagy bármelyikünk, és halála után sem könnyű leírni az igazi okot. A válasz pedig egyszerű. Ám egy olyan korban és országban, ahol egyesek a politikai marketing elemének tartják a nemzeti zászlót és pártjelvénynek használják a kokárdát, ahol a nemzeti érzés szavait nap mint nap összenyalazva szajkózzák, nehéz, de egyszer ki kell mondani: Életének legfőbb mozgójele a hazaszeretet volt. *Tardos Márton* igazi hazafi volt, aki azért maradt köztünk, hogy Magyarország felemelkedését segítse.

Emlékét megőrizzük.

Laki Mihály

* * *

Elment közülünk a „délceg hetvenes” is – ahogy egyik barátunk 70. születésnapján nevezte Őt.

Szerették az emberek, szerette az embereket. Ezért – úgy gondolom – szép élete volt.

Karizmatikus személyisége vonzotta a gondolkodó, vitatkozó, valódi értelmiségieket a szellemi élet minden területéről. A Konjunktúra- és Piackutató Intézetben – a Kopintban – igazi kis műhelyt épített fiatal és kevésbé fiatal közgazdászokból (és nála menedéket találó nem közgazdászokból is). Valóságközeli látásmódja a korban – a hatvanas, hetvenes, nyolcvanas években – a leginkább lehetséges tényfeltárás felé terelte kis csapatát, egy sajátos műfajhoz, az esettanulmányhoz. E minimúvek vállalatok, beruházások, központi fejlesztési programok történetének feldolgozásával és – amennyire lehetett – tanulságainak kimondásával új, sajátos színt vittek a néhány kivételtől eltekintve elégséges állapotú hazai közgazdaság-tudományba.

Tardos Márton született liberális és született reformer volt. Nemcsak életszemlélete és magatartása volt liberális, tudományos gondolkodásához is a liberális közgazdaságtan állt legközelebb. És abban az időben magától értődően lett reformer, hiszen jobbítani akarta a világot. Lehet azt gondolni, hogy a helyes magatartás a diktatúrában a lemerülés és kibekkelés. Lehet azt mondani, hogy a reformok reménytelenek voltak, nem változtathatták meg az elnyomó politikát és az alapjaiban nem hatékony gazdasági rendszert. De abban, hogy Magyarország élhető országgá vált, sokkal élhetőbb, mint a hozzánk hasonló sorsban vergődők, a *tardosmártonok*nak, a reformereknek volt meghatározó

részük. Kis csapatával, a kopintos kutatócsoporttal dehogyan gondoltuk, hogy megváltoztathatjuk a rendszert. Csak el akartunk menni a falakig, kicsit benyomtuk a kicsi vésőin- ket a repedésekbe, kicsit lazítottunk a köveken, kicsit erodáltuk az építményt. Így a normálisabb élet lehetősége tárgyult. A minimális célnak tartottuk – ahogy Marci mondani szokta volt –, hogy a cár vakarózzon.

Tardos tudós és politikus volt (ez utóbbi a rendszerváltás idején és után).

Kiváló tudós volt – lényeglátó, tömören fogalmazó, fontos összefüggésekre rámutató, nem rég ismert gondolatokat csűrő csavaró, hanem mindig új megállapításokra törekvő. Ezt egyértelműen mutatja az újabb nemzedékeknek is a 70. születésnapjára legfontosabb cikkeiből, tanulmányaiból barátai által összeállított vaskos kötet.

Nem volt „igazi” tudós – nem modellezte, hanem feltárta a valóságot. Nem a tudományt – főleg nem saját tudományos érdemeit – akarta gyarapítani, hanem az életet jobbítani.

Kiváló politikus volt – a rendszerváltás egyik kiemelkedő személyisége. A körülmények úgy is alakulhattak volna, hogy Ő legyen az új Magyar Köztársaság első miniszterelnöke.

Nem volt „igazi” politikus – alkatától távol állt, hogy a valóság elemeinek általa pontosan felmért súlyozását a cél érdekében megváltoztassa, kicsit is elvegyen, vagy kicsit is hozzátegyen (vagyis túlozzon, vagy elkenjen).

Kiváló ember volt. Emlékezetét nemcsak nekünk, akik élvezhettük jelenlétét, hanem a jövőbeni nemzedékeknek is örözni kell.

Schweitzer Iván